

XVI. Yüzyıl Safevî Kaynaklarındaki Türk Kimliğine Dair Bir İnceleme

Zivar Hüseyinli Baylan*

Giriş

Bilindiği üzere XVI. yüzyıl Türklerin siyasi alanda aktif oldukları bir dönem olmuştur. Üç kıtada yer alan Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu Safevîler, onun doğusunda ise Özbekler ve Babür Devleti, yine Osmanlıların komşusu Memlüklüler, bunların her birinin hakimi birer büyük devlet ve imparatorluk yöneticileri olma sıfatıyla doğudan batıya uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Bu Türk devletleri sadece Türklerin tarihi değil, bölgede var olan birçok halkın ve bölge etrafında yer alan devletlerin siyasi, kültürel, ekonomi ve askeri tarihlerinde de derin izler bırakmışlardır.

Tarihi oluşturan bu izler dönemin tarihçileri tarafından kaleme alınmış ve bir tarih edebiyatı oluşturmuştur. Bu zengin tarihi edebiyat içinde Farsça tarihi eserlerin yazarları esasen Safevî Devleti tarihçileridir. Bu makale yalnızca XVI. yüzyıla ait tarihi kaynakları inceleyecektir.

Eserlerini Farsça yazan müelliflerin milli kökenleri açısından Türk, Arap, Fars ve diğer halklara mensup olmaları, o dönemin tarihi gerçeklerini yazmada etkili olacağını söylemek doğru olmaz. Zira milli kimlik meselesinin önem kazandığı dönem yaklaşık XIX. yüzyılın sonlarından başlamış ve XX. yüzyılda devam etmiştir. Bu sebeple daha XVI. yüzyıl literatüründe kimlik meselesine dair bilinçli olarak doğru ya yanlış fikirler söylediklerine dair bir idda doğru değildir. Fakat burada Safevî Devletini oluşturan hanedan unsurlarının ve aynı dönemde çevre Türk devletlerinin milli kimlikleri hakkında Safevî dönemi kaynaklarında bugünkü kimlik meselesi ile ilgili önemli sayılacak bazı nüansları araştırmak mümkündür.

* Öğretim Üyesi, Hazar Üniversitesi, Bakü/AZERBAYCAN, zeverus@gmail.com
DOI: 10.37879/9789751749994.2022.8

Safevî kaynaklarında, Türk kimliği, genellikle “Tork”, “Etrâk”, “Türkmen”, “Terâkime” adlarıyla anılmış bunun dışında dönemin Türk devletleri, yani “Safevî”, ya “Kızılbaş” “Osmâni” ya “Rûmi”, “Özbek”, “Memlük”, “Dulkadir” vb. büyük ve küçük Türk boyları ve aşiretlerinin adları ile tanıtılmıştır. Bir diğer ifade ile dönem kaynaklarında Türklere ait devlet, arazi, dil, ordu vb. her biri kendine özgü isimlerle ifade edilmiştir.

1. Safevîlerin Milli Kimliği

Safevîlerin milli kimliği hakkında bazı çelişkili fikirler ortaya konulmuş, bazıları bu hanedanın soyunu peygamber nesline dayandırmakla Araplaştırmış, bazıları ise Erdebil’de yaşayan Türklere dayandırmakla Türk olduğunu iddia etmişlerdir. İncelediğimiz XVI. yüzyıl Safevî kaynaklarının çoğu da Safevî Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’in neslinin, İslam Peygamberi’nin neslinden gelen, Şiîlerin on iki imamının yedincisi İmam Mûsâ el-Kâzım’a dayandığını ve bu hanedanın seyyid olduklarını yazar.¹

Söz konusu kaynaklarca Şah İsmail’in şeceresi şu şekilde yazılmıştır: Ebü’l-Muzaffer Şah İsmail ibn Şeyh Haydar ibn Sultan Cüneyd ibn Şeyh İbrahim ibn Hâce Ali ibn Şeyh Sadreddin Mûsâ ibn Şeyh Safieddin İshak ibn Şeyh Emineddin Cibrail ibn Şeyh Salih ibn Kutbuddin ibn Salihiddin Reşid ibn Muhammedül-Fâzîlül-Kelâmullah ibn Evezül-Hevâs ibn Firûzşâh Zerrin Külâh ibn Muhammed ibn Şerefşah ibn Muhammed ibn Hüseyin ibn Muhammed ibn İbrâhim ibn Ca’fer ibn Muhammed ibn İsmâil ibn Muhammed ibn Ahmed el-Arabî ibn Ebu Muhammed el-Kâsım Hamza ibn İmâmü’l-Hümâm Mûsâ el-Kâzım Aleyhisselam”.

Bu kaynaklara göre Safevîlerin neslinin peygamber neslinden geldiğini dikkate alırsak hanedanın Türk asıllı olmadığı kanaati ortaya çıkar. Lakin bunun yanı sıra gene aynı kaynaklarda hanedanın Türk kimliğine dair bilgiler de rastlanmaktadır. *Fütûhât-i Şâhi* eserinde müellif, Şah İsmail’in şeceresi hakkında bilgi verirken onların seyyid ve Türk sultanı olan saltanat ailesine bağlılığını şu cümlelerle açıklamıştır: “Evvelen onların seyyitlik bağları ye-

1 Kazvinî Budak Münşî, *Cevâbirül-Abbâr*, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1387 h.ş., s. 102-103; Ahmed ibn Kerim Tebrîzî, *Tekmil-i Kıyâs ber esâs-i ibn Bezzâz Tevekkülü*, *Safvetüs-Safâ*, Bombay 1328 h.g., s. 11; Zâhidî Şeyh Hüseyin b. Şeyh Abdâl, *Silsiletü’n-Neseb-i Safeviyye*, Berlin 1343 h.ş., s.10; Gıyâsüddin ibn Hümâmüddin Hândmîr, *Habîbüs-Siyer*, Hayyam Yay., C 4, Tahran 1380 h.ş., s. 409; Hândmîr Mîr Muhammed, *Zeyl-i Târih-i Habîbüs-Siyer*, Tahran 1370 h.ş., s. 11; Şîrâzî Ebdî Bey, *Lübbüt-Tevarih*, s. 387; *Tekmilietüt-Tevarih*, Tashih Abdülhüseyin Nevâi, Tahran 1369 h.ş., s. 35; Kâdî Ahmed ibn Şerefüddin el-Hüseyinî Kummî, *Hulâsatül-Tevarih*, C 2/1, Tahran Üniversitesi Yay., Tahran 1359 h.ş., s. 8; Muhammed Yûsuf Vâle-i Kazvinî, *Hold-i berin*, Tashih: Müheddis Mîr Hâşim, 1372 h.ş., s.16.

dinci İmam Mûsâ ibn Ca'fer el-Kâzım bağılıklarından dolayıdır... İkincisi ise onların saltanat bağları iktidar sahibi olan Hasan Bey ve Muzaffereddin Çihanşâh gibi ünlü ve iktidar sahibi sultanlara dayandığı içindir...”²

Safevî hanedanı neslinin peygamber torunlarına dayanması meselesi aslında İslam'ın doğuşundan itibaren bazı müsülman ülkelerinde yaygın olan bir geleneğin devamı olduğunu söyleyebiliriz. Zaman zaman padişahların bir çoğu kendilerine İslamî bir meşruiyet kazandırmak sebebiyle kendi hanedanlarının İslam Peygamberi'ne ulaşan şeceresini hazırlattığı gibi, Safevî hanedanı da bu geleneği devam ettirmiş olabilir.

Türk saltanat ailesi ile bağılıkları meselesine gelince, bu hanedanın tanınmış simalarından Şeyh Haydar'ın Akkoyunlu hükümdarı uzun Hasan'ın kızı Helime Begüm Ağa- Alemşah Begüm Ağa ile evliliği birçok tarihi kaynakta geçen bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Şah İsmail ise bu izdivacın bir meyvesi sayılır.³

Dönemin kaynaklarından *Cevâhirü'l-Abhâr*'da bu hanedandan Erdebil'e gelen ilk kişinin Firûzşâh Zerrîn Külâh olduğu ve ondan sonra Safevî neslinin Erdebil'de devam ettiği yazılmıştır.⁴ Lakin yazar Firûzşâh Zerrîn Külâh'ın nereden Erdebil'e geldiğini açıklamamıştır. Ama diğer bir Safevî kaynağı *Âlem-ârâ-yi Şah İsmâil* eserinin araştırmacı Doç. Dr. Namık Musalı sözkonusu eserin nushalarından örnek getirerek Firûzşâh Zerrîn Külâh'ın Erdebil'li Türk olduğu kanıtını ispatlamıştır.⁵

Erdebil özellikle Selçukluların gelişi ile daha çok Türkleşmiş bir bölge olarak Türk kültürü ve Türk dilinin merkezi sayılmıştır. Buna dayanarak adı geçen coğrafyada yaşayanların çoğunun Türk olduğunu, yahud da bölgenin gayri Türk halkının asimle olması ile Türkleşmiş olduğunu dileyebiliriz. Safevîlerin Türk kimliği konusunda bazı araştırmalar yapılmış, daha net sonuçlar ortaya konulmuştur. Bunlardan Azerbaycan'ın meşhur Safevî tarihçisi Oktay Efendiyev'in *Azerbaycan Safevîler Devleti* adlı kitabında “Sülalenin etnik mensubiyeti meselesine dair” başlığı altında makalesi önemlidir. O. Efendiyev bu hanedanın Türk olduğunu ispatlayacak birçok delil ortaya koymuştur.⁶ Bundan başka, Fars dilli ve Türkiye kaynakları üzerinde bu meseleyi geniş araştırmıştır. Azerbaycan tarihçilerinden Namık Musalı *I. Şâh*

2 Emîr Sadreddin İbrâhim Emînî Herevî, *Fütûbât-i Şâhî*, tsh. Muhammed Rıza Nasîrî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1383 h.ş., s. 1-2.

3 E. Herevî, *age.*, s. 45, 47, G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 427-428, Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 37.

4 B. Kazvînî, *age.*, s. 103.

5 Namık Musalı, *I. Şâh İsmâil'in Hakimiyeti*, İlim ve Tahsil Yay., Bakü 2011, s. 90.

6 Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Şark-Garb Yay., Bakü 2007, s. 39-42. (pdf)

İsmâiyil'in Hakimiyeti adlı kitabında “Safevîlerin Soykökü” başlıklı bölümde Farsça kaynaklarca Safevîlerin Türk asıllı olduğuna dair değerli bilgiler vermiştir.⁷ Diğer Azerbaycan'lı Tofik Necefli'nin yazdığı “Safevîlerin Etnik Mensubiyeti Meselesi Müasir Türkiye Tarihşünaslığında” adlı makalesinde Türkiye kaynaklarınca bu meseleye dair kanıtlar ortaya kymuştur.⁸ Bu çalışmaların her biri bütün bu soru işaretlerine bir nokta koymakta, Safevî hanedanının gerçek bir Türk hanedanı olduğunu ispatlamakta ve Safevîlerin Türklüğü konusunda geriye hiç bir soru işareti bırakmamaktadır.

Devlet

Safevî ailesinin etnik kökeni meselesinde bilgidan ziyade, bu devletin bir Türk devleti olub olmaması meselesine dair bazı etkenlerin söylenilmesi doğru olacaktır.

Birçok dünya tarihçisine göre “Persia”, “İran”, Osmanlı kaynaklarında ise “Acem” adı ile anılan Safevî Devletinin bir İran Devleti olmamasına dair birçok fikir ortaya konulmuş, fakat Avrupa kaynaklarında “Persia veya İran” adının kullanılmasının daha çok coğrafi bir kullanım olduğu görülmüştür. Bunun bir benzeri de Bizans-Rum Devleti'nin yerinde kurulmuş Osmanlı Devleti için birçok kaynakta kullanılmış olan “Rum” ya “Rumiye” adıdır. Yine Mısır'da kurulan Memlüklü Devleti için “Mısır”, Hindistan'da kurulmuş Baburiler Devleti için de daha çok “Hind” adları kullanılmıştır. Aslında Osmanlı, Memlüklü, Babür gibi, Safevî Devleti de o dönemin güçlü Türk devletlerinden biri idi.

Safevî Devletinin bir Türk devleti olduğuna ilişkin birçok delil vardır. Bunlardan biri, Safevîlerin Erdebil'de Türk kimliği ile tanınması meselesidir. Birçok kaynakta hanedan mensupları ve şeyhleri için “Pir-i Türk” veya “Türk'ün Piri” adları kullanılmıştır.⁹ Diğer bir delilse, Safevî Şahı'nın kendi soyunun Türk olması ve kendisinin Akkoyunlu Türkmenlerinden Uzun Hasan'ın torunu olmasıdır. Hanedanın daha önceki yüzyıllardan itibaren etrafına toplanan müritlerinin Anadolu Türklerinden ibaret olması ve Şah İsmail'in hakimiyete gelişinde ona destek verenlerin Anadolu Türklerinden oluşan Kızılbaş Tayfası oluşu ve bunların tamamının Türk olması gibi deliller Safevîlerin bir Türk devleti olduğuna dair yeterli kanıtlardır.

7 Namık Musalı, *age.*, s. 87-90.

8 Tefvik Necefli, “Safevîlerin Etnik Mensubiyeti Meselesi Müasir Türkiye Tarihşünaslığında”, *Geostrategiya*, 2014. No. 2.

9 O. Efendiyev, *age.*, s. 41-42. (pdf)

Kaynaklarda Safevî padişahları için Türkçe “Han, Hakan” isimlerin kullanılması onların Türk kimliğini isbat eden esas faktörlerden biri sayılır. Dönemin kaynaklarının çoğu “Hân-ı âlî şân”¹⁰, “Hakan, Hakan-i Saheb Geran”¹¹ gibi ifadelerle Şah İsmail’e seslenirken “Hakan-i Süleyman Şan, Şah İsmail Bahadır Han”¹², “Hakan-i Cennet-mekân”¹³, “Hazret-i Hakan”¹⁴, “Hakan-i Sekenderşe’n”¹⁵, gibi ifadeler zikredilir ve bu sıfatlar hanedanın Türk kimliği taşıdığını kanıtılıyor. Safevî padişahının Osmanlı ve Özbek sarayında “Şeyh oğlu”¹⁶ adı ile adlandırılması da hanedanın Türklüğünün bir göstergesidir.

Devletin siyasi sahnede olduğu XVI. yüzyıl başlarından itibaren sınırları kuzeyde Dağıstan’dan başlayarak güneyde Fars körfezi, Irak ve doğuda Herat ve Türkistan’a varmış, batıda ilk başlarda Akkoyunlu topraklarının tamamına sahip, 1514 yılından sonra ise Osmanlı sınırlarına kadar genişlemiş Safevî Devlet’inin bir Türk devleti olduğunu kanıtlayan gerçeklerden biri de devletin üst düzeyinde Türkmenlerin görev almasıdır. Devlet içerisinde barındırdığı diğer halklara rağmen, özellikle I. Şah Abbas dönemine dek devletin bütün yüksek rütbeli zümreleri Kızılbaşların alt kolları olan Ustaclı, Şamlı, Afşar, Tekkeli, Dülkadirli, Mosullu, Rumlu vb. Anadolu Türkmenlerinden seçilmiştir.¹⁷

Safevî Devleti’nin oluşmu ve gelişiminde Türkler-Türkmenlerin rolü büyük olmuştur. Ordu komutanları, gurçibaşılar, eyalet valileri, beylerbeyiler, hanlar ve diğer üst düzey yetkilileri Türklerden müteşekkildi ve ülke tamamen Türkler tarafından idare ediliyordu. Hatta etraf bölgelere güç toplamak için yollanan elçiler de Türklerden idi. Buna bir örnek, Şah İsmail’in Osmanlı topraklarındaki sufilere biat ettirmesi için gönderilen Türkmen emirleridir.¹⁸

10 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 191

11 Kâzî Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 82, 84, 133, 137, 139, 152 vb..

12 Türkmen İskender Bey Münşi, *Târih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*, tsh. İrec Afşar, Emir Kebir Yay., Tahran 1382 h.ş., C 3/1, s. 25-44, 49-50.

13 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 2, s. 765.

14 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 2-3.

15 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 4.

16 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 332, 349, 350.

17 Faruk Sümer, *Nağş-i Torkân-i Anatulî der Teşkil ve Tosiye-i Devlet-i Safevî*, çev. İşraqî E. ve İmami M., Gostere Yay., Tahran 1371 h.ş..

18 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, Tashih: Sahib Müntezir Esger, İlmi ve Ferhengî Yay., Tahran 1384 h.ş., s. 190.

Dil ve Kültür

Kimlik meselesinin en esas unsuru dil meselesini dikkate alırsak Safevîlerin ana dillerinin Türkçe olduğunu görüyoruz. Günümüz Azerbaycan Türkçesinin özü olan ve daha XVI. yüzyılda Osmanlıca ile çok farklı olmayan Türkçe-Kızılbaşice Safevîler Devleti'nde resmi dil olarak kullanılmakta idi. Önceki dönem Türk sülaleleri arasında resmi dil olarak Farsça kullanılmış ve özellikle bürokraside oturmuş bir dil haline gelmişse de, Safevîler zamanında Türkçe Farsça ile eşitlenecek düzeyde yaygınlaşmıştır. Söz konusu dönemde sarayın yüksek zümre memurları, ordu komutanları vb. görevliler arasında, özellikle de Şah'ın kendi ailesi içinde Türkçe yaygın olarak kullanılmakta, hatta bu bir zorunluluk haline getirilmekte idi.¹⁹ Bunun dışında Safevî Şahları tarafından diğer devletlere gönderilen resmi yazışmalarda ve bazı resmi belgelerde Türkçenin istifade edildiğine dair elimizde yeterli bilgiler mevcuttur.²⁰

Safevî kaynaklarında kelimesi sıkça kullanılmış “Torki” kelimesi “Türkçe”, “Türk dili” anlamına işlenmiştir. “Torki” terimi *Târih-i Resîdî*'de de Moğolcanın yanısıra sıkça kullanılmıştır.²¹ Lakin, *Destûrül-Vüzerâ*'da Selçuklular ve Harzemşahların Türkçesi anlamında yazılmıştır.²²

XVI. yüzyılda Safevî Devleti aslında Türk dili için yeni bir sayfa açmış, yeni bir coğrafya oluşturmuş ve uzun yıllardan sonra İran adlı coğrafya ve civarında iktidara gelen Türk hanedanlarından farklı bir eylemle Fars dilinin egemenliğini azaltabilmiştir. Özellikle edebiyat alanında Türk edebiyatı Farsça'nın yerini almış, Fars edebiyatı devlet içerisinde önemini yitirdiği için bu durum Farsça yazan şairlerin Hindistan'a göçlerine yol açmıştır.

Bu dönemde milli kimliğin diğer bir unsuru sayılan kültür ve edebiyat alanında da Türkçe gücünü gösterebilmiş, Türkçe şiir ve destanların sayısı daha da çoğalmış, Azerbaycan-Türk edebiyatı bu dönemde altın çağını yaşamıştır. Hatta Safevî Devleti kurucusu I. Şah İsmail Azerbaycan edebiyatının tanınmış dönem şairlerinden biri ve “Hatâi” mahlası ile Türkçe divan sahibi olan şair olarak oldukça ilgi çekicidir. Onun ana dilinde yazdığı divan

19 Safevîler dönemi Türkçenin durumu hakkında daha geniş bilgi almak için bk. Ziver Hüseyinli, “Safevîler Döneminde Türk Dilinin Rolü”, *Safevîler ve Şah İsmail*, Önsöz Yay., İstanbul 2014, s. 269-289.

20 Ziver Hüseyinli, “Safevî Padişahlarının Türkçe Mektupları”, *Folologiya Meseleleri*, No. 6, Bakü 2014, s. 174-186.

21 Mirzâ Muhammed Haydar Duğelat, *Târih-i Reşîdî*, Mirâs-i Mektûb Yay., Tahran 1383 h.ş., s. 83, 110, 173-175, 194, 197, 200, 201.

22 G. Hândmîr, *Destûrül-Vüzerâ*, tsh. Nefîsî Said, İkbâl Yay., Tahran 2535 ş.t., s. 191, 234.

ve Türkçe şiirleri Azerbaycan edebiyatının en değerli incilerinden sayılır. Hatâî bu yeteneği ile Azerbaycanın kültür alanında edebî ekolün kurucusu sayılmıştır.²³

Safevîler sayesinde yeni bir güç kazanan Türkçe, söz konusu dönemde sözlü ve yazılı şekilde geniş kullanım alanı bulmuş, bu sebeple Farsça üzerinde derin etkiler bırakmıştır. XVI. yüzyıl Farsça kaynaklarını incelerken çok sayıda Türkçe sözcüklerin Farsça metinlerde kullanıldığını görürüz. Bu sözcüklerin çoğu askeri alana ait sözcükler²⁴ olsa da, saray bürokrasisi ve sosyal alana ait sözlerin de sayısı çoktur.²⁵

Bütün bunlara dayanarak Safevîlerin bir Türk devleti olduğu ve dolayısı ile Safevîlerin Türk kimliğine sahip olmaları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

2. Gerçek Türkler kimler idi?

Safevîlerin hakim oldukları bölgede Türk sülaleleri Gaznelilerden başlayarak Safevîlerden sonraki dönemlere kadar biri diğerinin ardınca hakimiyet kurmuş ve bölge unsurlarını idare etmişlerdir. Safevîlerden önceye baktığımızda küçük coğrafyalarda yerleşen mahalli devletleri çıkarırsak, Gaznelilerin ardından Harzemşahlar, Gurlular, Selçuklular, Timurlular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu sülaleleri İran coğrafyasında hükümet kurmuşlardır. Tabiidir ki, etraf küçük mahalli devletler, adı geçen bu büyük devletlerin mükellefleri olarak kendi varlıklarını sürdürmekteydiler. Akkoyunlu Devleti'nin varisi olan Safevî Devleti'nin kurulması ile mahalli devletler ve beyliklerin tamamı bu devletin idaresi altına alındılar.

Yukarıda adı geçen büyük devletlerin Moğollar dışında tamamı Türk asıllı hanedanlar tarafından kurulmuş ve idare edilmiştir. Bu tarihi gerçek Farsça kaynaklarda açıkça kendini gösterir. Bunun dışında Safevî öncesi dönem kaynaklarında Türk kimliğini tanıtan “Tork”, “Etrak” vb. Türk kavimlerinin adlarına rastlıyoruz. Buna örnek Gazneliler dönemi kaynaklarından *Târih-i Yemini*'de Türklerin, “Torkân”, “Etrâk”, “Tork”, “Halaç”, “Guz (Oğuz H.Z)”, “Harezmî”, “Rûmî” adları ile zikredilmesi verilebilir.²⁶ Harzemşah-

23 Z. Hüseyinli, “Azerbaycan Edebi Dilinin ve Edebiyatının Gelişmesinde Şah İsmail'in Rolü”, Uluslararası Şah Hatâî ve Sultan Selim Sempozyumu, 5-6 Nisan 2013.

24 Z. Hüseyinli, “Safevîler Dönemine Ait Farsça Metinlerde Türkçe Askerî Terimler”, *Yeni Türkiye Dergisi-Kafkaslar Özel Sayısı*, C 11, No. 72 (2015), s. 595-603.

25 Z. Hüseyinli, “Türkçeden Farsçaya Geçmiş Kelimeler (Safevîler Dönemi)”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri konusunda V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2015, s. 721-729.

26 Ebülşeref Nâsîh Corfâdekânî, *Târih-i Yemini*, tsh. Şûar Cafer, İlmi ve Ferhengî Yay., Tahran 1374 h.ş., “Türk” s. 8, 26, 34, 49, 71, 84, 92, 134, 139, 145, 168, 193, 196, 236, 240, 249,

lar dönemi yazılan diğer bir kaynakta da Türk kimliğini ifade eden “Tatar”, “Tork”, “Torkmen” adları geçmekte.²⁷

Selçuklular dönemine ait *Selçukname* adlı eserde “Atabekân-i Azerbaycan”, “Tatar”, “Terâkime”, “Türk”, “Türkmân”, “Hatâyî” ve Oğuz anlamında “Guz” adları zikredilmiştir.²⁸ Selçuklular dönemine ait diğer bir eserde ise “Atabekân”, “Tatar”, “Torkân”, “Torkmenân” ve Oğuzlar anlamında “Guzan” adları verilmiştir.²⁹

Timurlular dönemi kaynaklarına bakıldığında “Tatar”, Tork, Torkman, ve dil/yazı olarak “Torkî”, Osmanlılar yerine kullanılan “Rûmî” ve diğer Türk halklarından “Karaman” ve “Ulushâ-yi Karaman” gibi Türk kavimlerinin adlarının kullanıldığını görüyoruz.³⁰

İlhanlılar dönemine ait *Târih-i Mübârek-i Gâzânî* adlı eserde birçok Türk ve Moğol grup adlarının yanısıra “Etrâk”, “Tork”, “Torkân”, “Torkman”, yıl adı olarak “Torkân”, dil adı olarak “Torkî”, Osmanlı yerine “Rum” ve “Kıpçak” gibi farklı Türk uluslarının adlarının verilmiş olduğunu görüyoruz.³¹

275, 284-287 vb., “Türkân-i Halac” s. 33, 282, 285, “Harezmiyân” s. 375, “Selcûkiyân” s. 370, “Rûmiyân” s. 323.

27 Şihâbüddin Muhammed Nesevî, *Nefsetül-masdûr*, Ner-i Virastâr Yay., Tahran 1370 h.ş., “Tatar” s. 10, 11, 17, 20, 28, 32, 36, 52, 53, 63, 64, vb., “Tork” s. 23, 218, 326, 390, “Torkman” s. 155-158.

28 Hâce İmam Zehreddin Nişâbüri, *Selçukname*, Haver Yay., Tahran 1332 h.ş., “Atabekân-i Azerbaycan”, s. 79, “Tatar” s. 46-47, “Terâkime”, s. 11, “Türk” s. 10, 31, 45, “Türkmân” 13-15,16, “Hatayî” s. 74, “Guz” s. 48-52, 59, 92.

29 Sadreddin Ebülhasan Ali ibn Naser ibn Ali Hüseyinî, *Zübdetül-Tevârih, Abbârül Ümer ve'l-Mülûkûs-Selcukiyye*, çev. Rihilahi Ramazan Ali, İl-i Şahseven-i Bağdat Yay., Tahran 1380 h.ş., “Atabekân” s. 9, 18, 19, 22, 212, “Tatar” s. 147, 148, “Torkan” 35, 36, 38, 41, 52, 62, 87, 95, 96, 99, 104, 114, 123, 125, 141, 150, 163, 193, “Torkmenan” s. 69, 118, 157, 160, 161, 197, 198, 204, “Türkmenan-i Horasan” s. 212, “Gozan” s. 63, 81, 152, 153, 154, 162.

30 Hafız Ebru, *Zübdetül-Tevârih*, Tashih: Seyyid Kemal Cevadi, Sâzmân-i Çap ve İntişârât-i Vezâret-i Ferhengî ve İrşâd-i İslâmî Yay., C 1-4, Tahran 1380 h.ş., “Tatar” s. 799, “Tatar-i Rum” s. 473, “Tork-Torkan” s. 8, 57, 187, 296, 297, 338, 382, 401, 430, 443, 516 vb., “Torkmen-Torkmenan-Terakime” s. 63, 68, 69, 71, 92, 169, 171, 172, 223, 226-229 ve kitabın sonlarındaki birçok sayfa, “Türki” s. 461, 669, 840, “Rumi-Rumiyan” s.126, 163, 344, “Karaman” s. 63, 169,751, “Ulushay-i Karaman” s. 761, 885.

31 Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî*, tsh. Yan Karl, Stefan Austin Yay., Hertfred 1940, “Etrâk” s. 359, “Tork” s. 78, 86, 161, 173, 175, 223. “Torkan” s. 359, “Torkan (yıl)” s. 143, “Torkman” s. 21, “Torki” s. 170, “Rum” s. 81, 86, 96, 101, 105, 111, 121, 122-124, 128, 141, 206, 282, “Kıpçak” s. 65, 71, 100, 126, 129, 130.

Safevîlerden önceki dönem kaynaklarında da görüldüğü üzere, Türk kimliği farklı şekillerle tarihte kendini göstermiş, tarihin önemli kimliği olarak öne çıkmış ve kayıtlara geçmiştir.

3. Safevî Kaynaklarında Türkler

Safevîler döneminin Türklerine gelince öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bölgede yüzyıllardan beri tarih yazan Türk kimlikleri gene ait oldukları adlar veya büyük Türk gruplarından ayrılan farklı adlarla küçük ulus/kavim şeklinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Sözkonusu dönem müellifleri Türkleri genel olarak “Türk”, “Türkman” veya her ili, ulusu kendi adları ile zikretmişlerdir. Bu kaynaklarda sıkça rastladığımız Akkoyunlu, Karakoyunlu, Kızılbaş-Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Dul-kadirlu, Kacar, Afşar vb. Kızılbaş Türkmenlerinin adı sıkça kullanılmıştır.³² Safevî Devleti dahilindeki Türklerin yanısıra, diğer devletlerin halkları Özbek, Osmanlı, Rûmî gibi adlarla tanıtılmıştır. Türkleri ister halk ister devlet ister diğer anlamda ifade eden sözcükleri mevcut oldukları kaynaklarca ayrı ayrılıkta yazıyoruz:

Türk

Safevî dönemi kaynaklarındaki Türkler için kullanılan adları, her birine ait unsurları çağrıştıran büyük ve küçük Türk il ve ulusları zikrettikten sonra bu kaynaklarda yer yer kullanılan Orta Asya, Orta Doğu, Anadolu Türkleri için kullanılan “Türk”, “Türkman”, “Tatar” gibi asıl Türk kimliğini tanıtan genel ve orjinal adlar mevcuttur. Kaynaklarda görüldüğü üzere dönem yazarları bu adları kullanarak farklı coğrafyalarda yaşayan Türk kimliklerini tanıtmak istemişlerdir. Örneğin, Türkler anlamında kullanılmış “Etrâk” kelimesi *Târih-i Eminî* adlı eserde Osmanlı orudusunu, *Târih-i Reşîdî* de ise Orta Asya Türklerini ifade eden kelime gibi kullanılır.³³

Yine araştırdığımız kaynaklarda sıkça kullanılan “Tork” ve bunun Farsça çoğulu olan “Torkân” sözcüğüne burada değinmeliyiz. “Türk” sözcüğü

32 Faruk Sümer’in “Nakş-i Torkan-i Anatuli der Teşkil ve Tosiye-i Devlet-i Safevî” eseri ve “Tarih-i Kızılbaşan” eserinde adı geçen bütün Türk il ve aşiretlerinin her biri hakkında araştırma yapmak isteyenler Safevî dönemine ait ana kaynaklara bakabilirler.

33 Fazlullah Ruzbehân Huncî, *Târih-i Âlem-ârâ-yi Eminî*, Mirâs-i Mektûb Yay., Tahran 1382 h.ş., s. 123 ve M. Duğelât, s. 40, 126, 353; Hûrşâh ibn Kubâd el-Hüseynî, *Târih-i Elçî-i Nizâmşâhî*, tsh. Nesiri Muhammed Rıza ve Haneda Gueçî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî Yay., Tahran 1379 h.ş., s. 94.

bazen Orta Asya Türkleri³⁴ ve Türk dilinde konuşanlar³⁵ anlamında, bazen “Selâtîn-i Tork”³⁶ şeklinde Akkoyunluları işaret eden anlamda kullanılmıştır.³⁷ Bu kelime bazı kaynaklarda Türkleri diğer halklar, yani Fars, Arap ve başka uyruklardan ayırmak için “Tork o tacik”³⁸ şeklinde kullanılmıştır, burada “Tacik” Farsça konuşanlar, Türk olmayanlar tabirinde yazılmıştır.

Sözcük farklı Türk boylarının adları ile birlikte “Tork-i Kıpçaki”³⁹, “Torkân-i Hatây-i Torkistân”⁴⁰, “Torkân-i Karakoyunlu”⁴¹ şeklinde kullanılmakta ve Kıpçak, Hatay, Karakoyunluların Türk kimliğini tanıtmaktadır.

“Tarih-i İlçi-i Nizam Şah” adlı eserin yazarı Safevîlerin iç işlerine dair tarihi hadiseleri anlatırken “Torkân” kelimesi ve “Ümerâ-i Tork”⁴² ifadesini Safevî Devleti dahilinde yer alan Türkler için kullanmıştır.⁴³

Oğuz

“Oğuz” kelimesi Türk kimliğini ortaya koyan genel adlardan biri olarak Safevî öncesi metinlerde geniş kullanılmış, ayrıca bu dönem kaynaklarında da yer yer istifade edilmiştir. Örneğin, *Âlem-ârâ-yi Emîni* adlı eserde yazar Akkoyunluları ifade eden “Oğuz” kelimesini ve Akkoyunlu Padişahını “Padişah-i Oğuz” olarak yazmakta, Akkoyunluların Oğuzlardan geldiğini ve onların Oğuz kimliğini ortaya koymaktadır.⁴⁴

Türkmen-Türkman

XVI. yüzyılda kaleme alınmış tarihi eserlerde sıkca rastladığımız kullanımlardan biri “Torkman” şeklinde de yazılan “Türkmen” kelimesidir. Bu söz Arapça çoğul şekli ile “Terâkime” veya Farsça çoğul şekli ile “Torkmenân” olarak da yazılmıştır. O dönemin kaynaklarında “Türkmen” adı bazen Kara-

34 F. R. Huncî, *age.*, s. 22, Hürşâh ibn Kubâd el-Hüseyinî, *age.*, s. 57.

35 F. R. Huncî, *age.*, s. 49.

36 Mahmud ibn Hidayetullah Efüşteyî Netenzî, *Nekâvatül Âsar fi Zikrül Ehyâr fi Târibu's-Safeviyye*, tsh. İhsan İşraki, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî Yay., Tahran 1373 h.ş., s. 292. Yazar başka bir yerde Safevîler dahilinde emirler anlamında “Selâtîn-i Tork ve hevânin (hanlar)-i Çağtay” şeklinde yazmıştır, s. 537.

37 F. R. Huncî, *age.*, s. 167.

38 Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 16, 110, 132, B. Kazvînî, *age.*, s. 117, 166, E. Herevî, *age.*, s. 215, 254, M. Netenzî, *age.*, s. 13, 21, 30, 40, 52, 118, 128, 138.

39 Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 311.

40 Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 344.

41 Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 347.

42 M. Netenzî, *age.*, s. 64, 123.

43 Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 77, 83.

44 F. R. Huncî, *age.*, s. 22, 23, 49.

koyunluları ifade eden bir isim olarak kullanılırken,⁴⁵ bazen de Türkmenân-i Akkoyunlu⁴⁶ ve Karakoyunlu⁴⁷ şeklinde her ikisini ifade eden bir karşılık olarak yazılmıştır. Diğer örnekler arasında *Nekâvetül-Âsâr*'da “Uzun Hasan ez Pâdişâhân-i Terâkime”⁴⁸, *Fütûhât-i Şâhi*'de ise “Devlet-i Türkmen” tabiri Akkoyunlular için kullanılmıştır.⁴⁹

Anadolu'da yaşayan Şah İsmail'in davetini kabul ederek ona destek olan Türkler de kaynaklarda “Türkmenan” şeklinde geçmekte⁵⁰ hatta, Tebriz valisi Emir Han'ın Osmanlılarla savaşında Emir Han'ın Ordusuna “Leşger-i Torkman” tabiri kullanılmaktadır.⁵¹ Bunun benzeri, yine aynı eserde “Merdom-i Torkman”, “Ümerâ-i Torkman”, “Oymak-i Torkman” adları Safevîleri kasteden isim olarak işlenmiştir.⁵²

Dönemin en ünlü kaynaklarından biri *Hülâsatüt-Tevârih* adlı eserde daha çok Türkmen sözcüğü kullanılmış, sadece bir yerde “Türkmenân-i Çağ-tayî” şeklinde Orta Asya Türkleri⁵³ kastedilmiştir. Diğer bir yerde ise Safevîlerin Kızılbaş tayfa birliğindeki Türklerden oluştuğuna işaret edilmiştir.⁵⁴ Bu eserin bazı yerlerinde “Türkmen” Kızılbaş grupları arasında ayrı bir il adı olarak kullanılmış, örneğin eserin bir yerinde “Ümerâ-i Tekkelu ve Türkmen” şeklinde ifade edilirken⁵⁵ diğer yerinde “Elvend Kulu Sultan Türkmen” (İbn Yusuf Karakoyunlu Kara Yusuf'un oğlu) şeklinde yazılmıştır.⁵⁶ Gene dönem kaynaklarında Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın etrafında olan mürit, asker ve destekçilerine “Türkmenân”⁵⁷, onların reislerine “Ümera-i Torkmen” adları zikredilmiştir.⁵⁸ Bunun dışında Irak Türkmenler'i anlamında “Türk-

45 F. R. Huncî, *age.*, s. 175-177.

46 Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 19, 24; B. Kazvîni, *age.*, s. 97, 120.

47 Kâdi Ahmed ibn Gaffârî Kâşânî, *Târîh-i Nigâristân*, Tashih: Gilani Mürteza Müderris, Kitâb-furûşî-yi Hafız Yay., Tahran 1414 h.g., s. 361, Budak Münşî her iki hanedanı Türkmen adlandırmış, s. 32, 33.

48 M. Netenzî, *age.*, s. 432.

49 E. Herevî, *age.*, s. 231.

50 Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 19, E. Herevî, s. 108.

51 M. Netenzî, *age.*, s. 83.

52 M. Netenzî, *age.*, s. 177, 180.

53 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, s. 193.

54 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, s. 659, 729; Kazvîni, *age.*, s. 242.

55 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, s. 892.

56 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, s. 887.

57 Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 4; B. Kazvîni, *age.*, s. 93.

58 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmâil*, s.47, 49

menân-i Oryat”⁵⁹ ve “Ulus-i Yexe Tokmenân”⁶⁰ adlarına da rastlamaktayız.

Türkmen sözünün Arapça çoğul şeklinde “Terâkime” şekli de Türkmenle aynı anlamda sıkca kullanılmıştır. *Cevâhirü'l-Abbâr*'da Osmanlılara destek veren Türkmenler anlamında, “Terâkime” kelimesi geçmektedir.⁶¹

Tatar

Safevî kaynaklarında diğer bir Türk boyu, “Tatar” ismine rastlıyoruz. Bu isim ülkenin kuzeyinde yaşayan Tatarları ifade etmektedir.⁶² “Tatar” coğrafi ad olarak *Nekâvatü'l-Asâr*'da Orta Asya toprakları manasında yer almaktadır.⁶³ *Detûrül-Vüzerâ* adlı eserde ise Tatar, Moğollarla beraber Küçük Asya'ya gelen Türklere denilen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴

Lakin kaynaklarda genel olarak “Türk, Türkmen” sözcüğünün Asya'dan Osmanlı'ya kadar olan coğrafyada yaşayan, Türk dilini konuşan halklar için kullanıldığı, “Tatar” sözcüğünün ise yalnız Kafkasya ve Orta Asya'daki Moğollarla beraber gelen uluslar için geçtiği görülmektedir.

XVI. Yüzyıl Türk Devletleri ve Padişahları Anlamında İşlenen Türkçe Adlar

Yukarıda bahsedilen kullanımlardan başka, Safevî dönemi kaynaklarında Kızılbaş, Safevî, Osmânî, Rûmî, Özbek adları gibi sıklıkla rastladığımız isimler vardır. Adlarından da anlaşıldığı gibi Safevî, Osmanlı ve Özbek döneminin üç güçlü Türk devletleridir.

Safevî

Şeyh Safiuddin Erdebili'nin neslinden gelen I. Şah İsmail 1501 yılında Akkoyunlular'ın varisi olarak Tebriz'de tahta oturmuş, kurduğu devletini ulu dedesi Şeyh Safiuddin Erdebili'nin isminden alarak “Safevî Devleti” adlandırmıştır.

Safevî Devleti ve sülalesinin adı söz konusu dönemin Farsça kaynaklarında farklı şekillerde kayıt altına alınmıştır. Birçok kaynakta “Hanedan-i

59 B. Kazvîni, *age.*, s. 112.

60 M. Netenzi, *age.*, s. 451.

61 B. Kazvîni, *age.*, s. 255.

62 Kâdi Ahmed Kummi, *age.*, s. 572, 682-684, 712-713, 756, M. Netenzi, *age.*, s. 86, 90- 93, 96, 98, 99, 103-104, 109, 111, 146, 378, 605.

63 M. Netenzi, *age.*, s. 464, 581.

64 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 100, 102, 104.

Safevî, Dudiman-i Safevî, Devlet-i Safevî”⁶⁵, “Safevîyye”⁶⁶, şeklinde, bazı kaynaklarda ise “Devleti Kızılbaş”, “Kızılbaşıye- Kızılbaşan”⁶⁷, “Azerbaycan”⁶⁸, “İran”⁶⁹ adları ile de yazılmıştır.

Nekâvatül-Âsâr'ın müellifi bu hanedanı “Silsile-i Safevîye”⁷⁰ şeklinde yazmıştır. Daha önce bahsettiğimiz “Kızılbaş”⁷¹ adı bazı metinlerde “Safevî”⁷² Devleti yerine kullanılmış ve bu devlete ait olan insani kaynakları ise “Leşker-i Kızılbaş- Sipâh-i Kızılbaş”⁷³, Merdom-i Kızılbaş”⁷⁴ şeklinde tanıtılmıştır. “Selâtîn-i Safevî”⁷⁵ bu hanedanın şahlarını ifade eden bir kelime olsa da, “Ümera-i Kızılbaş”⁷⁶ terimi Safevî şahları değil, Kızılbaş güruhu birliğine dahil olan Türk illeri emirleri anlamında kullanılmıştır. Zira bazı metinlerde “Kızılbaş” sözcüğü “Tabakât-i Kızılbaş”⁷⁷, “Tâife-i Kızılbaş”⁷⁸ şeklinde kullanıldığında, bir Türk kimliğini taşıyan Türkmenler'den oluşan büyük ili ifade eden bir isim olarak kullanılmıştır.

Osmanlı

İmparatorluğun kurucusu Osman Gazi'nin adından gelen Osmanlı Devleti tabiri, zikredilen kaynaklarada Taht-i Osmânî, Devlet-i Osmânî, Dergâh-i Osmânî”⁷⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Daha çok eski Bizans impera-

65 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 21, 43, 45, 53, 136; C 2. s. 928 vb., B. Kazvîni, *age.*, s. 232.

66 Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 80.

67 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 241, 258, 260-261, 312; H. Hüseyinî, *age.*, s. 59, 218, 267; M. Duğelat, *age.*, s. 377.

68 Âlem-ârâ-yi Şah İsmail, s. 310, 624-625. Safevîler Devleti'nin Azerbaycan adlanması hakkında bk. *Cevâhirül-Abbâr*, s. 118-119, *Cihângüşâ-i Hakan*, s. 130; Rumlu Hasan Bey, s. 47; Münşi İskender Bey, s. 83; *Lubbût-Tevârih*, 156a, *Zuhûr-i Devlet-i Safevîyân*, v. 67a, *Riyâ-züs-Seyâbe*, s. 42; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 232.

69 G. Hândmir, *age.*, C 4, s. 391.

70 M. Netenzî, *age.*, s. 66, 498.

71 Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 19, 332; *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 152,221.

72 M. Netenzî, *age.*, s. 205; Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 43, 326, 344.

73 M. Netenzî, *age.*, s. 13, 79, 81, 84, 89, 91,101,383; Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 2, s. 784, 1021; Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 19, 136.

74 M. Netenzî, *age.*, s. 35.

75 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 2; Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 125, 339; B. Kazvîni, *age.*, s. 102.

76 M. Netenzî, *age.*, s. 82, 85, 86, 166. Aynı anlamda “Eyân-i Kızılbaş” terimi, s. 241 vb., *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 59, 160, 184, 438, 452, 454, 474, 549, Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 112,127, 332.

77 M. Netenzî, *age.*, s. 13.

78 M. Netenzî, *age.*, s. 58, 198.

79 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 232, 593, 598.

torluğunun yerine kurulan bir devlet olduğu için onu çağrıştıran “Rum, Vilâyet-i Rûmî”⁸⁰, “Rûmîyye”⁸¹, bazen de “Asiya-i Sağır-Küçük Asya”, “Anatuli” gibi kelimeler kullanılarak ifade edilmiştir. Bu devletin kurucusu ve idarecisi olan Osmanlı sülalesinin adı “Silsile-i Osmânî”⁸², “Âl-i Osmânî”⁸³, sultanları “Ümerâ-i Rûm”⁸⁴, “Sultân-i Rûm”⁸⁵, “Pâdişâh-i Rûm”⁸⁶, “Kayser-i Rûm”⁸⁷, Vâlî-yi Rûm⁸⁸, halkı ise “Osmânî”⁸⁹, “Rûmî/ Rûmîyân”⁹⁰ şeklinde kaydedilmiş, Türk kelimesi hiç bir yerde kullanılmamıştır. Lakin Osmanlıların Türk olduğu, Türk boyundan geldikleri ve yer yer onların Türkçe konuştukları hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir, bu da Osmanlıların kimlik meselesini araştırmak için büyük önem taşımaktadır.

Özbekler

Safevî kaynaklarında Timuruların, Çağtayların mirasçıları olduğu bilinen Özbeklerin Türk kimliği Osmanlılardan farklı olarak açık bir şekilde belirtilmiştir. Onların sahib oldukları devlet Safevî kaynaklarında Türklere ait farklı adlarla “Torkestan”⁹¹, Özbek-Özbekiye-Özbekân”⁹², “Şeybani”, “Maveraunnehr”⁹³ olarak geçmiştir. *Habîbûs-Siyer* adlı eserde “Vilâyet-i Tûrân”⁹⁴, padişahları içinse daha çok “Han, Hakan” adı ile “Pâdişâhân-i Türkistân”,

80 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 418, 442, 487 vb., Hürşâh el-Hüseyinî, s. 183.

81 M. Netenzî, *age.*, s. 102, 189, 200, 212, 554; Kâdî Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 96, 116, 127 vb.; Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 70, 115, 121, 165 vb.; B. Kazvîni, *age.*, s. 146, 176, 179, 185, 207.

82 *Âlem-ârâ-i Şah İsmail*, s. 244.

83 *Âlem-ârâ-i Şah İsmail*, s. 581, 584.

84 *Âlem-ârâ-i Şah İsmail*, s. 533.

85 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 408.

86 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 394, 523.

87 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 480, 521, 570 vb.; Hurşah Hüseyinî, s. 260, 334. *Âlem-ârâ-i Şah İsmail* eserinde Osmanlı yerine sıkça Kayser sözü kullanılmıştır. Bk. s. 17-19, 62, 233, 234, 240 vb..

88 B. Kazvîni, *age.*, s. 170.

89 B. Kazvîni, *age.*, s. 252.

90 M. Netenzî, *age.*, s. 100; F. R. Huncî, *age.*, s. 95; Kâdî Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 116, 13-132, vb.; Hürşâh, el-Hüseyinî, *age.*, s. 65, 66, 120, 123, 125, 128, 129, 335 vb.; M. Duğelât, *age.*, s. 412; B. Kazvîni, *age.*, s. 75, 167, 196, 217 vb..

91 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 519, 524, 579, 656, 674.

92 M. Netenzî, *age.*, s. 14, 49, 200, 290, 307; Kâdî Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 169, 208, 53; Hürşâh el-Hüseyinî, *age.*, s. 53, 59, 60, 78, 92 vb.; M. Duğelât, *age.*, s. 109, 121, 154, 187 vb.; B. Kazvîni, *age.*, s. 48, 127, 170, 172 vb..

93 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 519, 579, 656.

94 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 391.

“Selâtin-i Özbekân”⁹⁵, “Hân-i Özbek ya Hânân-i Özbek”⁹⁶ veya “Hevânîn-i Özbek”⁹⁷, “Hevâgîn-i Özbek” (Özbek hakanları)⁹⁸, “Ümerâ-yi Türkistân”⁹⁹, kelimeleri zikredilmiştir.

Devletin mensubu olan halk için ise “Özbek-Özbekân”¹⁰⁰, “Evlâd-i Teymur”¹⁰¹, “Özbek-i Şeybânî ya Şeybâniyân”¹⁰², “Türkân-i Maverâunnehîr”, “Fırge-i Özbekiyye”¹⁰³ adları istifade edilmiştir. Bunun dışında *Târih-i Reşîdî*’de sıkça kullanılan “Özbek –Kazak”¹⁰⁴ adlarına da rastladığımızı burada ifade etmeliyiz. Safevî dönemi kaynaklarında Özbek adı bazı yazarlar tarafından sadece “Özbek”¹⁰⁵ şeklinde kullanılmış, bazı kaynaklarda ise negatif ve pozitif sıfatlar içeren kelimelerle ifade edilmiştir. Kullanılan bu sözcükler Safevî Özbek ilişkilerindeki yetkin şahısların kişilikleri ve yapıları hakkında da bilgiler vermektedir. Örneğin, *Nekâvatül-Âsâr*’da “Özbekân-i kinever” (kinci), “Özbekân-i şerîr”¹⁰⁶ (şirret), “Özbekân-i mağrûr”¹⁰⁷, “Özbekân-i kâfer”¹⁰⁸, “Özbekân-i Ye’cüc sıfat”¹⁰⁹, “Özbekân-i şekâvet vurûd” (sıkıntı yaratan Özbekler) ve “Özbekân-i şeyâtîn sıfat”¹¹⁰, “Özbekân-i hûnhor” (kaniçen Özbekler)¹¹¹, “Özbekân-i bî-dîn ve bî-îmân”¹¹², gibi huylarının yanısıra dış görünüşlerini beyan eden “Özbekân-i teng çeşm”¹¹³ (dar gözlü Özbekler) ifadesi de kullanılmıştır. Eserin yazarı, ayrıca Özbekler hakkında “Öz-

95 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 349, 350, 352, 303, 441, 488, 602 vb.; Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 393; M. Duğelât, *age.*, s. 169; B. Kazvîni, *age.*, s. 130.

96 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 392, 609; Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 59.

97 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 462.

98 M. Duğelât, *age.*, s. 8.

99 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 349-350.

100 M. Netenzî, *age.*, s. 14, 49, 200, 290, 307; Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 169, 208, 53; Hürşâh el-Hüseynî, *age.*, s. 53, 59, 60, 78, 92 vb.; M. Duğelât, *age.*, s. 109, 121, 154, 187 vb.; B. Kazvîni, *age.*, s. 48, 127, 170, 172 vb..

101 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 259.

102 M. Duğelât, *age.*, s. 652, 187, 406, 411, 412, 414, 472, 527.

103 M. Netenzî, *age.*, s. 597.

104 M. Duğelât, *age.*, s. 156, 163, 171, 109, 152, 181, 187, 653.

105 *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 462, s. 301 - 302 - 306 - 310 - 311 - 317 - 319 - 328 vb..

106 M. Netenzî, *age.*, s. 293, 300, 410.

107 M. Netenzî, *age.*, s. 367, 449.

108 M. Netenzî, *age.*, s. 368.

109 M. Netenzî, *age.*, s. 290, 314, 368; *Özbekân-i Ye’cüc şüar*, s. 381.

110 M. Netenzî, *age.*, s. 382.

111 Kâdi Ahmed Kummî, *age.*, C 1, s. 184; C 2, s. 673.

112 M. Netenzî, *age.*, s. 598, 599, *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 462.

113 M. Netenzî, *age.*, s. 294.

bekân-i bî-bâk” (korkmaz Özbekler), “Özbekân-i delîr”¹¹⁴ (cesur Özbekler), “Özbekân-i bahâdır” (yiğit Özbekler)¹¹⁵ gibi pozitif ifadeleri de yazmıştır.

Memlûklüler ve Babürülüler

XVI. yüzyıl kaynaklarında o dönemde Hindistan’da varlığını sürdüren Babür Devleti ile Mısır ve Suriye topraklarında son dönemini yaşamış Memlûklüler gibi iki Türk devletinin Türk kimliğini ortaya koyacak hiç bir bilgiye yer verilmemiştir. Mevcut bilgilerde Babür devlet ve millet mensupları için “Baburi”¹¹⁶, Memlûklüler için ise “Devlet-i Mısır” ifadesi kullanılmıştır. Hakimlerine ise “Selâtîn-i Mısır”¹¹⁷ denilmiştir.

Sonuç

Özette belirttiğimiz sorular üzerinden yapılan incelemelerden şu sonuçların elde edildiği görülmektedir:

Safevîler etnik mensubiyet ve kurdukları devletleriyle Türk kimliğini taşımaktadır. Safevîler var oldukları süreçte Türk kimliğinin tarihini yazmış ve bu da dönem kaynaklarında yansıtılmıştır.

Safevî kaynaklarında Safevî ve Özbeklerin Türk olduklarına dair açık ibareler bulunsa da Memlûklüler ve Babürîlerin Türk olduklarına dair bir bilgiye yol açacak ibareye raslanmamıştır. Bu kaynaklarda Osmanlıların Türk kimliğini ifade eden net kelime ve ifadeler kullanılmasa da devletin bir Türk devleti olarak tanınması görülmektedir.

Dönem kaynaklarında Safevî Devleti’nde faaliyet gösteren Türkmen-Kızılbaş illerinin her biri hakkında geniş bilgiler verilmiş ve onların Türk kimliğini ispatlayan kelime ve ifadeler sıkça kullanılmıştır.

114 M. Netenzî, *age.*, s. 449, 503, *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, s. 491.

115 M. Netenzî, *age.*, s. 502, 591, 593.

116 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 524.

117 G. Hândmîr, *age.*, C 4, s. 432.

KAYNAKLAR

Corfâdekânî, Ebülşeref Nâsîh, *Târih-i Yemîni*, tsh. Şüar Cafer, İlmî ve Ferhengî Yay., Tahran 1374 h.ş..

Duğelât, Mirzâ Muhammed Haydar, *Târih-i Reşîdî*, Mirâs-i Mektûb Yay., Tahran 1383 h.ş..

Efendiyev, Oktay, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, Şark-Garb Yay., Bakü 2007. (pdf)

Hürşâh ibn Kubâd el-Hüseynî, *Târih-i Elçi-i Nizâmşâhî*, tsh: Nesirî Muhammed Rızâ ve Haneda Gueçi, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî Yay., Tahran 1379 h.ş..

Emînî, Emîr Sadreddin İbrâhim Herevî, *Fütûbât-i Şâhî*, tsh. Muhammed Rıza Nasîrî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî Yay., Tahran 1383 h.ş..

Hâfız, Ebru, *Zübdetü't-Tevârih*, Tashih: Cevadî Seyyid Kemal, Sâzmân-i Çâp ve İntişârât-i Vezâret-i Ferhengî ve İrşâd-i İslâmî Yay., Tahran 1380 h.ş..

Hândmîr, Gıyâsüddin, *Destûrül-Vüzerâ*, Tashih: Nefisî Said, İkbâl Yay., Tahran 2535 ş.t..

Hândmîr, Gıyâsüddin ibn Hümâmeddin, *Habîbü's-Siyer*, Hayyam Yay., C 4, Tahran, 1380 h.ş..

Hândmîr, Mir Muhammed, *Zeyl-i Târih-i Habîbü's-Siyer*, Tahran, 1370 h.ş..

Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî*, tsh. Yan Karl, Stefan Austin Yay., Hertfred 1940.

Huncî, Fazlullah Ruzbehân, *Târih-i Âlem-ârâ-yi Emîni*, Mirâs-i Mektûb Yay., Tahran 1382 h.ş..

Hüseynî, Sadreddin Ebülhasan Ali ibn Naser ibn Ali, *Zübdetü't-Tevârih, Abbârül Ümer ve'l-Mülûkû's-Selcukiyye*, Tercüme: Rihilahi Ramazan Ali, İl-i Şahseven-i Bağdat yayınları, Tahran 1380 h.ş.

Kâşânî, Kâdî Ahmed ibn Gaffârî, *Târih-i Nigârîstân*, tsh. Gilani Mürtezâ Müderris, Kitâb-furûşî-yi Hafız Yay., Tahran 1414 h.g..

Kazvînî, Budak Münşî, *Cevâhirül-Abbâr*, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1387 h.ş..

Kâdî Ahmed ibn Şerefüddin el-Hüseyinî Kummi, *Hulâsatü't-Tevârih*, C 2/1, Tahran Üniversitesi Yay., C 2, Tahran 1359 h.ş..

Muhammed Yûsuf Vâle-i Kazvîni, *Hold-i berîn*, tsh. Müheddis Mîr Hâşim, 1372 h.ş..

Musalı, Namık, *I. Şâh İsmâyıl'ın Hakimiyeti*, İlim ve Tahsil Yay., Bakü 2011.

Nesevî, Şihâbüddin Muhammed, *Nefsetül-masdûr*, Ner-i Virastâr Yay., Tahran 1370 h.ş..

Netenzî, Mahmud ibn Hidayetullah Efuşteyî, *Nekâvatül Âsâr fi Zikrül Ehyâr fi Târibu's-Safeviyye*, Tashih: İhsan İşraki, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî Yay., Tahran 1373 h.ş..

Nîşâbüri, Hâce İmam Zehireddin, *Selcukname*, Haver Yay., Tahran 1332 h.ş..

Sümer, Faruk, *Nakş-i Torkân-i Anatulî der Teşkil ve Tosiye-i Devlet-i Safevî*, çev. İşraqî E. ve İmami M., Gostere Yay., Tahran 1371 h.ş..

_____, *Âlem-ârâ-yi Şah İsmail*, tsh. Sahib Müntezin Esger, İlmî ve Ferhengî Yay., Tahran 1384 h.ş..

Tebrîzî, Ahmed ibn Kerîm, *Tekmil-i Kıyâs ber esâs-i İbn Bezzâz Tevekkülü*, Safvetü's-Safâ, Bombey 1328 h.g..

Türkmen İskender Bey Münşî, *Târib-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*, tsh. İrec Afşar, Emir Kebir Yay., C 3, Tahran 1382 h.ş..

Hüseyinli, Ziver, "Azerbaycan Edebi Dilinin ve Edebiyatının Gelişmesinde Şah İsmail'in Rolü", Uluslararası Şah Hatâi ve Sultan Selim Sempozyumu, 5-6 Nisan 2013.

Hüseyinli, Ziver, "Safevîler Dönemine Ait Farsça Metinlerde Türkçe Askerî Terimler", *Yeni Türkiye Dergisi-Kafkaslar Özel Sayısı*, C 11, No. 72 (2015), s. 595-603.

Hüseyinli, Ziver, "Türkçeden Farsçaya Geçmiş Kelimeler (Safevîler Dönemi)", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri konusunda V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2015, s. 721-729.

Hüseyinli, Ziver, "Safevîler Döneminde Türk Dilinin Rolü", *Safevîler ve Şah İsmail*, Önsöz Yay., İstanbul 2014, s. 269-289.

Hüseynli, Ziver, “Safevî Padişahlarının Türkçe Mektupları”, *Folologiya Meseleleri*, No. 6, Bakü 2014, s. 174-186.

Necefli, Tevfik, “Safevîlerin Etnik Mensubiyeti Meselesi Müasir Türkiye Tarihşünaslığında”, *Geostrategiya*, 2014. No. 2.

